

DVĚ STOLETÍ ČESKÉHO OBJEVOVÁNÍ RUSKA. OBROZENSKÉ CESTOPISY

MARTIN TOMÁŠEK¹
(Ostravská univerzita, Ostrava)

Key words: travel books – Czech literature – Russia – 19th century
Słowa kluczowe: literatura podróżnicza – literatura czeska – Rosja – XIX wiek

Abstract: Martin Tomášek, TWO CENTURIES OF CZECH EXPLORATION OF RUSSIA: TRAVEL BOOKS IN THE CZECH NATIONAL REVIVAL PERIOD. "PORÓWNANIA" 1 (22), 2018. Vol. XXII, P. 67-90. ISSN 1733-165X. The study explores the ambiguities of Czech relations with contemporary Russia seeking their historical roots in the pictures of the Russian reality constructed in Czech period travel books. The travelogue production was characterized by a relatively low number of publications and remarkable heterogeneity. Between the end of the 18th century and the beginning of the 1940s this genre included not only authentic travelogues – travel reportage and business travelogue – but also fictitious travelogues or travelogue imitations, scientific travel books as well as compilations of texts on related topics compensating for restrained opportunities to travel. This repertoire provided Czech readers with rather limited possibilities for getting to know contemporary Russia through the personal experiences of their fellow countrymen, nevertheless, it shows the readers' interest in the Slavonic East. These period pictures do not tend to evaluate Russia in a specific or prescribed way.

Abstrakt: Martin Tomášek, DWA WIEKI CZESKIEGO ODKRYWANIA ROSJI. LITERATURA PODRÓŻNICZA OKRESU TZW. ODRODZENIA NARODOWEGO. „PORÓWNANIA” 1 (22), 2018. T. XXII, S. 67-90. ISSN 1733-165X. Niejednoznaczny stosunek Czechów wobec obecnej Rosji prowokuje pytanie, czy owa ambiwalencja ma historyczne korzenie. Brak możliwości zaczerpnięcia wiedzy bezpośrednio od przodków skazuje nas na metody pośrednie. Jedną z nich jest analiza historycznej literatury podróżniczej. Gatunek ten może zawierać znaczne nasycenie refleksjami na temat realiów, niestety czeska literatura podróżnicza dotycząca Rosji w badanym okresie (od końca XIII w. do początku lat 40. XIX w.) jest nieliczna i różnorodna: obok autentycznej literatury podróżniczej (o charakterze naukowym, typu reportażowego lub autorstwa przedsiębiorców) można znaleźć mistyfikacyjną literaturę podróżniczą, imitację literatury podróżniczej

1 E-mail: martin.tomasek@osu.cz

lub kompilację przekładów kilku tekstów naukowych, mającą pełnić rolę literatury podróżniczej. Powstanie tych tekstów można uznać za dowód zainteresowania czytelników słowiańskim wschodem; ograniczone możliwości podróżowania wymuszały zaś na redaktorach rozwiązania zastępcze. Należy stwierdzić, że ówczesne obrazy Rosji nie pozwalają oceniać jej konkretnym, z góry przyjętym sposobem.

Kritické vnímání carského Ruska v české literatuře si tradičně spojujeme teprve s *Obrazy z Rus*, které budoucí novinář a básník Karel Havlíček vytěžil ze svého ruského pobytu realizovaného od konce roku 1842 do pozdního jara 1844, kdy zde působil jako vychovatel. Karel Krejčí např. píše, že „Rusko v očích českých buditelů před Havlíčkem, to byly obrysy čehosi ohromného, rozplývající se kdesi v nedohlednu; byla to krajina, obestřená hustou ranní mlhou, za jejíž clonou bylo možno více tušiti než zřetelně rozeznávati.“ (Krejčí 207). Touto studií chci upozornit, že alespoň ve sledovaném období působil žánr cestopisu proti zmíněné neurčitosti, která by nahrávala idealizaci či naopak demonizaci největší slovanské říše v očích čtenáře. V textech jsem rovněž nezaznamenal viditelnou tendenci ke zkreslování skutečnosti, ať už motivovanou autorským záměrem nebo tlakem úřadů.

Jednotlivých zjištění chci využít při závěrečné konfrontaci dobové představy o povaze žánru s tou dnešní. Také proto jsem zkoumaný materiál² pojal poměrně široce: zahrnuje texty soukromé povahy stejně jako ty publikované (časopisecky a knižně) za života autora, vedle původních prací si všímám i přejetých, které při absenci prvních nebo vedle nich vytvářely dobové povědomí o Rusku. Oblast cestopisného zájmu jsem potom omezil na území, jež ve sledovaném období patřilo (k) Rusku. Při analýze se soustředíuji především na autorský styl a realie s relativně vysokou výpovědní hodnotou: u původních cestopisů mě zajímá autorské vnímání Ruska, včetně srovnání s poměry u nás i jinde, u přejetých textů pak sleduji kvalitu obrazu vstupujícího do povědomí čtenářů.

První novočeské cestopisy (konec 18. století)

Částečně společná pouť Josefa Dobrovského a Jáchyma Šternberka z let 1792 až 1793 byla zachycena oběma cestovateli (Sternberg, Dobrowsky). Digitální kopie jejich německy psaných spisů jsou však špatně čitelné a na potřebná moderní vydání teprve čekají, proto je tlumočím na základě sekundární literatury. Z ní nicméně vyplývá, že Rusko bylo v těchto badatelsky zaměřených obrazech formovaných osvětskou perspektivou líčeno bez předsudků a stejně kriticky jako kterákoliv jiná země.

2 Jelikož jde z velké části o obtížně dostupné texty, často na hranici čitelnosti, poskytuje studie mj. základní představu o charakteru dobové cestopisné produkce, která bez moderně pojaté edice zůstane víceméně skryta.

Šternberk pobýval sedm měsíců v Petrohradu, potom poznával ruský sever (Petrozavodsk, Archangelsk) a vnitřní Rusko, navštívil Moskvu, a kdyby nebyl jako podezřelý cizinec vykázan ze země, zřejmě by ji proputoval celou až do Číny. Kromě přírodovědných zkoumání se zajímal o hospodářství a v jeho rámci rovněž o těžký život sedláků (některé postřehy mají etnografický význam), z něhož viní ruskou vládu. Ta je podle autora zodpovědná za poměry, kdy z veškerého přírodního bohatství těží cizinci, nejbohatší města a dvorská společnost. Ve stínu jejich zábav zůstává také věda a školství (Jirásek 12-13).

Ačkoliv Dobrovský strávil v Rusku téměř půl roku (viděl hlavně Petrohrad a Moskvu) byla jeho reflexe Ruska pouze útržkovitá:

[I] zde probleskuje jeho zprávami čistě učenými bystré postřehování současného Ruska: ruské společnosti, jejího literárního vkusu, politických poměrů, pravoslavi, opoziční nálady staré šlechty v Moskvě, ruského zednářství, ruské žurnalistiky, života ruských mužiků a p. Dobrovský pozoruje a studuje ve volných chvílích život na ulicích, náměstích, chodí na ruské trhy, kde hledá vzácné knihy, seznamuje se s mnohými ruskými učiteli, [...], zajímá se cestou o ruské mohyly, všímá si ruských zvyků, neboť má v úmyslu psát i o nich zvláštní stať, debatuje při příležitosti o církevní slovanštině, o biblích – zkrátka Dobrovský projevuje zájem i pro vše ostatní, pokud mu bylo možné (Jirásek 11).

Jakkoliv bylo hlavním cílem učencovy cesty obstarání materiálu pro filologická bádání, a spis je tak především jejich soupisem, dokázal i touto formou probudit v mladém básníku a budoucím propagátoru slovanské vzájemnosti Janu Kollárovi touhu poznat Polsko a Rusko (Kollár 1863: 280).

Rulíkova mystifikační *Cesta z Moskvy do Číny* (1800)

První česky psaný cestopis v této době představuje *Cesta z Moskvy do Číny, kterou s ruským vyslancem Isbrandem, skrze krajiny Vstyku, Syberyi, Taurisko a Mongolskou Tartáry šťastně vykonal Jiří z Dráchova, Čech a Rytíř vznešený Léta Páně 1693*. Přestože se má jednat o text objevený Janem Rulíkem („Když jsem památky slavných a statečných našich předkův vyhledával, přišlo mi maní do rukou dávné popsání cesty z Moskvy do Číny, kteréž cizí ruka věrným písmem popsala, a k nemalému potěšení i podivení [...]“; Rulík nestr.), který jej měl údajně pouze přeložit z latiny a němčiny a roku 1800 vydat, ve skutečnosti jde o Rulíkovu mystifikační hru obratně mísící fakta s fikcí (srov. Toegel, Kunský, Borovička). Jako výchozí materiál autorovi posloužil popis cesty do Pekingu vykonané Dánem Evertem Issbrantem Idesem od března 1692 až do února 1695, která měla oživit zájem o tyto končiny (Kunský 217). Rulík vycházel z cestopisu Issbrantova tajemníka Adama Branda vydaného 1698 v Hamburku, z něhož – jak píše Kunský – překládal „volně, zkracoval, vynechával

i přidával ze své fantazie; upravoval popis cesty ledabyle, ani ruská jména nepsal správně, převáděl německé zkomoleniny do českého textu, sám komolil názvy špatným překladem a dopouštěl se mnoha chyb a omylů v názvech, událostech, době i jinak“ (Kunský 219).

Cestopis sám zabírá necelých sedm desítek stran rozdělených do devíti kapitol, předchází mu dvě věnování – pražskému mlynáři, jenž má být potomkem českého účastníka výpravy rytíře Jiřího z Drachova, a upřímným Čechům coby čtenářům knihy. Nenajdeme zde přímé zdůvodnění zájmu o Rusko a Rusy, překladatel je veden spíše snahou obecně oživit „historickou paměť“ („I může-li pravému a poctivému Čechu býti co milejšího, co libějšího, jako připomínání šlechtnosti a statečnosti slavných svých předků?“; Rulík, nestránkovaný úvod). K tomu se údajná česká účast na známé výpravě – co do složení především rusko-německé – dobře hodila, tím spíše, že ji potvrzoval evropsky významný cestopis, byť se v něm odkazy k českým reáliím objevují jen výjimečně, např. ve zmínce o smrti jednoho ze sloužících nebo při setkání s jezuitou páterem Zálezským, misionářem v Číně. Nejvýrazněji se vlastenecký motiv prosazuje v závěru, kdy carský vyslanec děkuje účastníkům výpravy, mezi nimiž vyzdvihuje českého účastníka („[...] zvláště vy znamenitý rytíři, an ste právě na sobě ukázal, že ste rytíř český, a slovatný učinil národ svůj i vzdálených světa krajinách [...]“; Rulík 74), který mu odpovídá slovy: „[...] Cožkoli sme učinili, aneb strpěli, byla to povinnost naše, chtěli-li sme poctivosti i dobrého jména nabýti; čehož moji slavní předkové, pošlí z slavného i šťastného národu českého velice sobě vážili i vyhledávali [...]“; Rulík 75). Nakonec se rytíř setkává i se samotným carem, Petrem I. Velikým, je vyznamenán rounem sv. Jiří, zůstává v carských službách a účastní se válek proti Tatarům. Podstatnou hodnotu pro dobového čtenáře jistě představoval i samotný akt překladu knihy do češtiny, „aby každý, kdož čte, v řeči přirozené všemu porozuměl, poněvadž pravda na sprostých [tj. obyčejných] slovích záleží, a žádné cizí nepotřebuje barvy, ani výzdoby“ (Rulík 78). Dojem pravdivosti navozuje rovněž historie šlechtického rodu Drachovských, která vlastnímu cestopisu předchází.

Cestopisné vyprávění začíná setkáním s carskou rodinou, přibližuje se složení a vybavení výpravy, jakož i cestování na saních opatřených plachtami po způsobu lodí. Partie stavějící na empirii ale vzápětí přechází v ryze geografickou:

Moskovská země jest ovšem veliká a místy pohodlná, nic však méně více pustá a velmi nebezpečná, zvláště k hranicím aziatickým. Počítá se (podle tehdejšího položení) od Polska až k aziatické neb k mongolské Tartarii 300, od aziatického moře, Rusi jmenují ho Chvalenské [tj. Kaspické], až do lednatého moře též 300 německých mil [...] (Rulík 14).

Sama Moskva je vylíčena jako evropské velkoměsto tvořené čtyřmi městy: starým městem, kterému dominuje hrad Kremlín, s šesti kostely, množstvím ulic a paláců; Katajgorodem (správně Kitaj-gorod) s vysokými školami, kostely, kláštery, kupec-

tvími, mincovnou a lékárnou; Bělogorodem obývaným bojary a řemeslníky, s četnými hospodami; Semlanogorodem, kde žijí prostší lidé, s desítkami kostelů, matematickou školou, hvězdárnou a dvěma sty fabrikami. Kolem nich se rozkládá třicet předměstí. Výčet vytváří dojem živého duchovního, vzdělávacího a hospodářského centra, jeho popis má ale blíže k průvodci než k cestopisu, zcela totiž chybí záznamy osobnější povahy. Zbytek kapitoly představuje itinerář cesty (Troec, Přeslava, Rostov, Březno, Jereslav, Vologda), jen nepatrně rozvinutý nemnoha dalšími informacemi, např. o zimních podmínkách během cesty po zamrzlé řece Suchany (tj. Suchone). Ve druhé kapitole přijíždějí do hlavního města Vstyky (tj. Velikij Ust'ug), údajně dobře postaveného, lidnatého města živého obchodem, kde zažili velikonoční zvyk rozšířený prý po celé Rusi i slovanském světě, totiž obdarovávání mužů červenými vejci, kteří musí na oplátku dárkyni políbit, a vzájemné křesťanské zdravení se na ulicích. Jen stručně je zachycen ráz zdejší krajiny: „Vstycká krajina leží v rozkošném položení, má dobrou a úrodnou zem, ale pro veliká studena málo nachází se tu stromovího a štěpů, lesů hlubokých vůkol stojí množství.“ (Rulík 20). Další cestou na východ se již dostáváme do oblastí držených sice Rusy, ale obývaných jinými národy, které mají svoji řeč, jsou prý „zbojní a loupežní“, drží se však ruských zvyků i víry; vztah jedněch z nich, totiž Sobalců, k Rusům je ilustrován užíváním hrozby: „Rus na tebe příd! Rus tebe polap!“ (Rulík 30). Poselstvo pokračuje v další cestě k čínskému císaři do Pekingu.

Těžko odhadnout, jak Rulíkův „překlad“ v 19. století rezonoval, na jedné straně nebyl nikdy znovu vydán, na straně druhé jej ale Jungmann ve své *Historii literatury české* s ohledem na chronologii vydání zařadil na první místo mezi cestopisy spadající do období 1774-1846 (Jungmann 1849: 439). Kromě výše uvedené zmínky vyjadřující obavy východních národů z Rusů, která je ovšem relativizována jejich povahou, vyjadřuje Rulíkův text především sounáležitost mezi Čechy a Rusy, schopnost české šlechty stát po boku osobností typu Petra I. Velikého a podílet se na jeho významných imperiálních počinech, ať už diplomatické či vojenské povahy. Rusko z něj vychází jako dobře spravovaná, hospodářsky dobře se rozvíjející země, v níž má velkou váhu vzdělanost i náboženství. *Cesta z Moskvy do Číny* je nejspíše první z novočeských mystifikací, jejichž cílem bylo zaplnovat prázdná místa české historie a kultury. Podle Vladimíra Macury se totiž v romantické Evropě mystifikace „stávala plnoprávnou součástí aktu vytváření národní kultury jako celku. [...] Ve vztahu k minulosti mohla mystifikace dát vzniknout takovému obrazu dávné národní kultury, který by byl argumentem pro přítomnost“ (Macura 124). Přestože Macura *Cestu* mezi dobové podvrhy vznikající s tímto cílem sám nezahrnul, do jeho konceptu dokonale zapadá. Nezodpovězenou otázkou zůstává, kde překladatel a mystifikátor na tuto myšlenku přišel a zda mezi *Cestou* a pozdějšími podvrhy existuje souvislost. Spouštěčem Rulíkova zájmu o Rusko byl nejspíše pražský pobyt ruské armády táhnoucí proti Napoleonovi roku 1799, na což autor ve svém *Kalendáři historickém* z roku 1800 nadšeně reagoval: „Veliké to bylo potěšení pro nás, a oni jsou

těž velkou radost z toho měli, že my jsme s nimi a oni s námi jazykem slovanským mluvití mohli, ano i proto, že jsme na place podle mostu mustrunk jejich vojenský po slovansku slyšeli a dobře mu rozuměli [...]“ (Jelínek 186-187).

Pod dozorem rakouského státu (léta 20. a 30.)

Přestože se tato studie zaměřuje na cestopisy, je dobré vědět, že takto laděné texty nevstupovaly alespoň ve 20. letech do informačně nepřipraveného prostředí.³ Např. druhý ročník oblíbených Pražských novin v roce 1826 otevírala podobizna nedávno zesnulého Alexandra I. (jeho nástupce Mikuláš I. přijde na řadu o měsíc později). Mezi úvodními zprávami prvního lednového čísla monitorujícími dění v Německu, Anglicku, Francouzsku, Itálii, Španělsku, Švédsku, Portugalsku, Turecku a Americe nalezneme také sdělení o pravděpodobné příčině úmrtí ruského vladaře:

Z Oděsy píše se 13. pros. první a původní příčina tak nenadále smrti císaře Alexandra, totiž jeho procházení a projíždění rozkošných krajin v Krymu, kdež v tak krásné povětrnosti nedbal chladných večerů, proti nimž se, co na ruské povětrí zvyklý, dost otuženým domníval. Již cítil v sobě jakousi zimniční nemoc, ale v nádeji, že to samo od sebe zas přejde, nechtěl ničeho užívat; zimnice však přibývalo, až smrtelnou se stala.

Dle jiných zpráv císař před několika lety převrhnul se na kočárku a porouchav si nohu, dosaváde prý ji měl nezahojenou. Nyní [bylo] ránu tu mu zhojiti; ale právě z toho měla nemoc ta a smrt následovat (An. 1826: 2).

Text si příliš nezadá se stylem dnešních bulvárních médií, včetně toho, že se pomíjí zdroj přebíraných informací, zároveň však – přestože pouze rozvíjí a domýšlí okolnosti Alexandrova úmrtí – vytváří dojem důvěrné znalosti tématu. Nejrozsáhlejší článek čísla, jehož anonymnost ukazuje na práci redaktora deníku, spisovatele a zkušeného novináře Josefa Lindy, doplnil tento úvodní obraz fakty o císařově životě a vládě, dlužno říci, že veskrze pozitivními.⁴ Zprávy z Ruska pak nalezneme

3 Občasné zprávy z Ruska se jistě objevovaly i v periodikách vycházejících v prvních dekádách 19. století, nic však zatím nenavědčuje tomu, že by skrývaly texty cestopisné povahy (srov. Jungmann 1849: 439-442).

4 Podle Jiráskova bylo Lindovo rusofilství úzce propojeno s carismem, takže jej později nemohlo oslabit ani potlačené polské povstání: „Zatímco Pražské noviny Lindovy referovaly o bouřích polských chladně, kloníce se více k Rusům, Čechoslav, v němž seskupena byla generace mladší, sympatizoval s Polskem a celá mladá Čechie vyhrotila konečně přímo proti ruské despotii v nenávist.“ (Jirásek 141) Bezpečně víme pouze to, že byl Linda od jara 1831 vážně nemocen a do obsahu novin řízených F. B. Tomsou nejspíše výrazněji nezasahoval, byť v nich bylo stále uvedeno jeho jméno (Jireček 898). Navíc nejsme schopni rozlišit, co bylo záměrem autora a co způsobily cenzurní zásahy, k pochybnostem vede i srovnání publicistiky s intencí Lindových textů uměleckých obsahujících myšlenky osobní i politické svobody (Beránková 49).

ve většině ze sto tří čísel ročníku, ať už mají podobu přiblížení reálií (např. vystižení ruské povahy), zajímavostí či událostí zásadní důležitosti, jako byla vzpoura děkabristů proti caru Mikulášovi. Český čtenář tak mohl určitou představu o vzdálené zemi získat, byť bylo vše, co se k němu dostávalo, pod bedlivým dozorem státu.

Po dlouhé, více jak třicetileté přestávce dostává v roce 1833 znovu šanci seznámit se s autentickými zážitky cestujícího Čecha, jehož pohled na ruské reálie svou hodnotou nepochybně převyšoval anonymní články přebírané a překládané z oficiálních tiskovin.⁵ Na titulní straně Rozličností Pražských novin se objevil *Dopis Ruskem cestujícího Turnovana*, Michala Kotlera (1800–1879), skrytého pod značkou M. K–r. Z prvního Kotlerova životopisu, vytvořeného nejspíše redaktorem Světozoru Josefem Janem Kořánem na základě rozhovoru s autorem a publikovaného roku 1872 tamtéž, vyčteme, že nešlo o jeho ruskou premiéru, přičemž všechny cesty se uskutečnily za účelem obchodu: 1829 se vydal na devítiměsíční – s výjimkou plavby po moři – pěší pouť přes Žitavu, Berlín, Štětín, Petrohrad, Moskvu, Smolensk a Varšavu; 1830 vyrazil po ose Lipsko – Frankfurt – Petrohrad – města na severozápadě Ruska – Moskva – Nižní Novgorod – Moskva; 1832 opouští Petrohrad s plánem obchodovat v nynějším Finsku a dorazit až do Turku, zklamán se ale vrací už z Helsinek a cestuje jen mezi ruskými městy. Po zkušenostech zachycených ve výše zmíněném dopise následovala cesta z roku 1834, tentokrát přes Bukovec a Rigu. Zdá se, že Kotler v Rusku coby obchodník s českými granáty a lněným semenem pobýval pravidelně až do roku 1841, kdy se realizovala také jeho sibiřská anabáze, k níž se později vrátím. Ojedinelou návštěvou rodiny v Petrohradu se v 60. letech se jeho cestování do Ruska uzavřelo (srov. An. 1872).

V *Dopise* autor líčí poutavě cestu z Moskvy do Kyjeva, kterou uskutečnil v témže roce s plánem dorazit do Cařihradu, z Oděsy se však nakonec – kvůli turecko-egyptské válce – vypravil přes Halič a Lipsko domů. Cestopis je podáván z osobní perspektivy, takže například vyprávěčovy omrzliny vnímáme takřka fyzicky; s ohledem na českého čtenáře vhodně srovnává ruské reálie s českými (zimu, krajinu, vesnice, chov dobytka, početnost šlechty), dokonce i velice exotické výjevy podává jako zcela přirozené, např. když zmiňuje, že jej jeho tatarští spolucestující zvali na pečené husy a hříběcí kýtu, za což se jim odvděčil svými tetřevy, nebo když lituje, že kvůli rychlé jízdě a starostem s mrazem pochytil málo tatarštiny. Autentičnost zážitku umocňuje zapojováním ruských výrazů jako putěšestvje, tovaryš, plenník, pečáry, kuriť, versty, popas, rubly, blahodarovat, přičemž přibližuje ta, která by znemožňovala porozumění, rovněž přímou řeč a nápisy pouze transkribuje do latinky. Logicky statictější je rozsáhlý popis Kyjeva, jehož nejpoutavější část tvoří návštěva klášterních katakomb. U cílové Oděsy je naopak jen zmíněna její novost,

5 Milena Beránková ve svých *Dějínách žurnalistiky* tvrdí, že „mohly být v českých novinách otištěny jen ty politické a zahraniční zprávy, které byly již předtím uveřejněny v oficiálních rakouských listech Wiener Zeitung a Österreichischer Beobachter, v nichž dělal cenzurní zásahy osobně kancléř Metternich“ (Beránková 49).

město mu svou výstavností, bohatstvím, cizokrajným zbožím a směsicí národností a jazyků připomíná Petrohrad. Čtenářskou zvědavost probouzí již na začátku oznámením, že pro něj cesta byla „ne tak zajímavá, jako pohromná“, celý dopis pak vrcholí líčením bouřícího moře, jehož nástrah je čtenář žijící v Česku ušetřen: „Ale právě co to píši, jakoby nechtělo tu chválu míti, bouří se a ječí přenáravně, a zpráva se roznáší, že loď s velikým nákladem pšenice blízko břehů oděských se rozbila. Tak omylná jest ta hladina, na kteréž se ty křídlaté domy klouzají. – Blažená Čechie! Tys bezpečnější, neboť neznáš hrůzy černomořské!“ (M. K-r.).

Kotlerův příspěvek zabírá v čísle o osmi stranách a dvou sloupcích čtvrtinu; na rozdíl od tradičních dopisů v něm chybí adresát a ke čtenáři se neobrací ani během psaní, takže výsledek připomíná spíše cestovatelský deník. Z textu nevytváří účel cesty ani profese autora, zřetelnou ambicí je získat a udržet pozornost čtenáře, proto se jeho pisatel zajímá o vše nápadné. Spatřené až na výjimky nehodnotí. Vůči příslušníkům různých poznaných etnik přistupuje bez předsudků, jak jsme viděli v případě Tatarů, dokonce by je rád více poznal stejně jako Malorusy (Ukrajince). Nejvíce si všímá Poláků a Židů. U prvních sleduje jejich změněnou pozici po proticarské revoluci:

Před polskou bouří bývávaly kyjevské kontrakty (trhy výroční) hlučné, nyní ale co mnoho polských vrchností na mizinu skrz tu válku přišlo, velmi obchod sklesl. Viděl jsem tu, an ruští chlapi na Poláky pokřikují, jako ku potrestání nesmyslného jich spiknutí: Vot smotrite Polaky mjatežniky [tj. podívejte se na polské buřiče!] (M. K-r.).

S druhými je spjata především jeho cesta do Berdyčeva a z něj a jeho pobyt tam. Obyvatele města spojuje s tamním nepořádkem a chválí (nejspíše ovšem ironicky) příslušníky některých profesí: „Poněvadž v těchto krajinách již pro neobyčejnou ourodnost pole nehnojí, tedy se dá mysliti, jakým hnojštěm se v krátce takové židovské město státi musí. U zdejšího apatykáře a zlatníků nalezl jsem v tom půlměsíčním zde přebývání mnoho hostinské vlídnosti a lásky. Pro ty žadlavé hnoje nelzelo se v městě procházeti.“ (M. K-r.). Přesto bych byl při klasifikaci těchto partií jako vysloveně antisemitských zdrženlivý. Ironii totiž používá i v souvislosti s křesťany („Nic nepomáhalo, že můj vozka ze šlechtického rodu pocházel, svou lulku kuril a bojem [zde nečitelné slovo – M.T.] koně doháněl; durné [bláznivé] jízdě nebylo to s malým prospěchem“; M. K-r.) – negativní pocity v něm evidentně vyvolává hlavně únava z náročné cesty a nepohodlí. Příznačné je v této souvislosti poděkování Bohu za šťastný příjezd do Oděsy, vyjadřující vděčnost, že „všechny ty sněhy a mrazy, stepiny a bahna, a všechny ty fousaté křesťany a fousaté židy prošel [přečkal]“ (M. K-r.). Vzhledem k tomu, že Kotlerův text nesměřuje k hlubšímu poznání navštíveného prostoru (nevyznačuje se odborným zaměřením, nevyužívá literárních autorit), ani neusiluje o vytvoření umělecky svébytného obrazu, lze jej nejspíše označit za cestopisnou reportáž usilující o přirozenou (tj. publicisticky po-

vrchní), realistickou výpověď s cílem začlenit popisovanou skutečnost do čtenářova horizontu vnímání.

Jiný původní česky psaný cestopis ve 30. letech nenacházím. Zato v Tylových Květech českých se roku 1834 objevuje článek *Ruské osady vojenské coby* překlad části cestopisu v dopisech Léona Renouarda *Voyage en Russie* (srov. Renouard 247–253) pořízený vzápětí po vydání originálu, k organizaci zmíněných osad spíše kritického. Jako určitou raritu zmiňují oblíbené a navštěvované panorama Petrohradu, které ve speciální dřevěné rotundě na Josefském náměstí vystavoval krajinář Josef Lexa (následovala Moskva a další evropská města) a o kterém podal v Květech v roce 1836 podrobnou a nadšenou zprávu Václav Hanka (W. H.). V stejném roce na titulní straně České včely redigované Janem Nepomukem Štěpánkem⁶ objevuje ilustrace zachycující interiér ruské chalupy, doplněná popisem, že jde o obydlí velmi primitivní, do něhož mají mj. volný přístup hospodářská zvířata a kterému odpovídá i způsob stolování (jí se rukama) nebo převážně bezmasá strava: „Protož vezmi si pocestný s sebou, co můžeš, na cestu – potravu, peřiny a voskové svíčky – samé věci, které tak snadno v ruské hospodě nenalezneš.“ (An. 1836a: 280). Ve stejném čísle je publikován nepodepsaný, (pseudo)cestopisný článek *Výtah z cestopisu ruskou říší* (An. 1836b). Jeho autor údajně v Rusku na sklonku roku 1824 a celý rok následující pobýval. V úvodu nejprve líčí katastrofální záplavy v Petrohradu a konstatuje rychlou obnovu města podpořenou dary císaře Alexandra a šlechty. Následuje vyprávěčova rychlá přeprava přes Šlisselburg a Novou Lagodu do Moskvy, Kyjeva a Nikolajeva, neboť se

[...] krom hlavních měst nikde nic nenalézá, co by zaujalo pozornost cestovatelovu. Žádnou oko občerstvující změnu v pahrbcích a oudolích – žádnou pohodlnou hospodu není k spatření – málo sedláků ve vesnicích, jen roviny s břízami a jedlemi shlídá tam cestovatel. Bez pořádku stojící domy, jako by je tam byl někdo naházel, a blátivé ulice jmenují se města, ačkoli i tu krajská města utěšenou výminku činí (An. 1836b: 284).

Další subjektivně zabarvené líčení přináší závěr článku:

Dne 23. června o jedné hodině s poledne jel jsem z Kieva, projel jsem ourodnou krajinou, viděl jsem chatrné vesnice a chatrnější města – lid však byl tam vyhladovělý a kost a kůže. Velmi jsem tomu byl povděčen, když jsem přijel na hranice Cher[s]onského kraje.

6 Předchozí redaktor Pražských novin František Ladislav Čelakovský byl koncem roku 1835 odvolán za publikovaný komentář k překladu řeči cara Mikuláše pronesené po porážce polského povstání k varšavské deputaci, kterou předtím otiskly noviny francouzské i německé: „Noviny nadřečené strojí širé výklady na tuto řeč; máme však za to, že bez výkladu rozuměti se může, náležejíc do oné spisovny, kde se chovají řeči mívané před čtyřmi sty lety od tatarských chánů k ruským knížatům.“ (An. 1835: nestr.) Lze si tedy představit, jakému tlaku byli redaktoři při přebírání informací z jiných než oficiálních zdrojů vystaveni.

Odtud až do Nikolajeva táhne se cesta 57 německých mil neskončenou pustou rovinou. Na té celé cestě není stromu, není města, není vsi, není studně, není studánky. Jen na poštách spatřil jsem několik bídných chýší – miliony kobylek skákaly po trávě a sežraly každou bylinu až na kořen (An. 1836b: 293).

Vzhledem k minimu osobních postřehů, rychle se střídající tematice⁷ i občasným odkazům ke zdrojům (*Voyage au mont Caucase et en Georgie* Julise von Klapproth z roku 1823 nebo k Bremsenovi (?)), se text ukazuje být kompilací několika naučných článků, a dovedným zarámováním citovanými cestopisnými partiemi čtenářsky atraktivní žánr pouze předstírá. Realie zachycené v uvedených člancích vytvářejí dojem primitivnějšího, zaostalejšího prostředí než je to, v němž žije jejich autor i adresát.

Hodnota autentičnosti (počátek 40. let)

Zájem o informace ze slovanského východu v Čechách trval i v následující dekádě. Stěžejní články Karla Havlíčka otištěné v letech 1843 až 1846 i autorova korespondence vztahující se k ruskému pobytu vyžadují samostatnou studii, která zahrne i to, jak tyto texty působily na českou společnost, ať už dobovou, či pozdější. I bez Havlíčka ale znamenají 40. léta v objevování Ruska novou, vyšší kvalitu. Desetiletí otevírá rozsáhlá *Cesta po halické a uherské Rusi* Ukrajince Jakiva Fedorovyče Holovackého (srov. Merzová 22-23) tvořená devíti zjevně autentickými dopisy a publikovaná 1841 až 1842 v Šafaříkově Muzejníku (autorův text *O halické a uherské Rusi* z roku 1843 uveřejněný tamtéž má již podobu čistě naučnou). Vzhledem k zaměření cestopisu na oblasti patřící Rakousku⁸ ovšem tento pozoruhodný text zůstane stranou naší pozornosti. Totéž platí o pracích zaměstnance Lvovské státní účtárny Karla V. Zapa, který v třídílné knižní sérii *Zrcadlo života na východní Evropě* přibližoval českému čtenáři zdejší realie, a to jednak formou překladů (viz dvousvazko-

7 Např. vzhled selských chýší – zvonky na koních na plašení vlků – povaha nevolnictví a hierarchie ruské šlechty – radost Liflandska, Estlandska a Kurlandska ze „zákonné svobody“ udělené Alexandrem – neosobní, čistě věcné přiblížení ruské svatby, prý zažité vypravěčem v Tverském kraji – nepohodlí ruských hostinců – vzhled Moskvy a fenomén Kremlo – ruská pohostinnost a povaha („Ostatně jest Rus svobodomyšlný, velkodušný a dobročinný, věrný manžel a starostlivý otec, on miluje svůj národ a svou vlast.“ An. 1836b: 293) – přiblížení Kyjeva a jeho historie.

8 Cestopis zachycuje autorovu pouť multietnickým a multikulturním regionem uskutečněnou v létě 1839. Jednotlivé listy jsou postupně „odesílány“ z Mikolajova, Stryje, Kolomyje, Luhů, Sihota (Szigeht), Mukačova (Munkáč), Vuhvaru (Ungváhru) a Přemyslu, přičemž pro lepší přehled o navštíveném uvádí každý list stručný itinerář (např. „Výjezd ze Lvova; rusínské vesnice a vesničané; německé osady; Nikolajov; nocleh u ruského měšťana“; Holovacký 183). Holovackého vzdělanostní zázemí a pozorovatelské schopnosti činí z textu – nepostrádajícího literární hodnotu – vydatný zdroj především etnografických poznatků a současně v nás probouzí chuť tento kout světa navštívit, respektive smutek nad tím, že viděné již není.

vé *Obrazy, pověsti a anekdoty z národního a společenského života* vydané 1843), neboť „[č]as jest zajisté svrchovaný, abychom známosti s našimi pobratřenci o sobě činili, a nemotorných, časem i zlovolných prostředníků nepotřebovali.“ (Zap IV), jednak autorským cestopisem *Cesty a procházky po Halické zemi* z roku 1844. O rok později pak v Muzejníku Zap publikuje ještě rozsáhlý článek *Připomínky ze Lvova* pojatý jako bedekr. Evidentně tak počátkem nového desetiletí roste hodnota autentičnosti, již zajišťuje konkrétní vypravěčská osobnost vybavená dobrou znalostí prostředí, o němž zpravuje.

To platí o *Cestování Michala Kotlera v evropském Rusku a Sibirii*, které v letech 1842 až 1843 vychází v Muzejníku, a do jisté míry také o *Nástinech ze Sibirie*, jejichž devatenáct kapitol se od ledna do září objevilo v celkem třiatřiceti číslech časopisu Česká včela. Kompilace představovala, jak jsme už viděli, jeden ze způsobů, jak čtenáři zpřístupnit vzdálené realie, jež nebylo snadné navštívit. *Nástiny* ovšem představují její kvalitativně vyšší úroveň vyžadující podrobnější komentář. Rozptýlené odkazy k různým cestopiscům mě nejprve vedly k hypotéze, že celý seriál sestavoval na základě německých nebo do němčiny přeložených cestopisů, které se mi postupně podařilo identifikovat, některý ze spoluautorů aktuálního ročníku České včely, např. Jan Slavomír Tomíček, jehož *Obrazy světa* z roku 1847 se vyznačují podobným přístupem. Teprve zkomolené jméno ve větě „Angličan Petr Dobleť [Peter Dobell] vykonal tu samu cestu, a jeho poznamenání srovnávají se zúplna s těmi jeho předchůdce pana Lesepsa.“ (An. 1842: 250) a hledání jeho možného nositele mě navedlo na skutečný výchozí text („Im Jahre 1812 und 1813 machte der Engländer Peter Dobleť dieselbe Reise wie Lesseps, und seine Bemerkungen bestätigen die seines Vorgängers.“ Eyriès 47). Šlo o německý překlad z roku 1841 kompilační práce francouzského geografa a překladatele Jean-Baptisty Eyrièse *Voyage pittoresque en Asie et en Afrique: résumé général des voyages anciens et modernes* vydané v Paříži 1839. Český překladatel a upravovatel se zaměřil na prvních osmnáct kapitol týkajících se Sibíře a, aniž to nejspíš tušil, zprostředkoval tím čtenáři listu výtah z badatelsky zaměřeného cestopisu německého fyzika a geografa Adolpha Ermana, jenž se na Sibiř vydal roku 1828, stejně jako tresť ze záznamů německého botanika a cestovatele Carla Friedricha von Ledeboura a jeho kolegů Carla Antona von Meyera a Alexandra Georga von Bunge, kteří svou výpravu podnikli o dva roky dříve. Pro ilustraci, jakým způsobem kompilátor zpřístupňoval geografické, historické a etnografické poznatky vytěžené z dosavadního objevování Sibíře současně francouzskému a ruskému čtenáři, s nevelkým zpožděním pak německému, českému a španělskému, uvádím přechod od jednoho blíže neurčeného pramene k druhému:

[...] Dne 20. vrátili jsme se do Obdorska, dne 25. – vypravuje doktor Erman – byl jsem v Berezově, kde jsme sobů nechali. Když se sobové na cestě krmiti měli, vypřáhli je a pustili, a oni si hned mech pod sněhem nalezše, nakrmili se.

Dne 27. jeli jsme z Berezova, a dne 31. byli jsme opět v Tobolsku. V městě tom jest Abalak, pověstný klášter, kamž množství lidí na pouť chodí. Svě jméno má od náčelníka, který tam bydlíval. (An. 1842: 55-56)

[...] Ledebour, profesor botaniky na universitě Dorpatské, pustil se do Sibirie. Dne 26. února 1826 byl v Tobolsku a cestoval k jihu. Nedaleko od Tobolska začíná poušť Išim, dí Ledebour. Nemůžeme jí sice to jméno dáti, vyrozumíváme-li rovinu beze všech stromů, neboť tam nalézáme prohlubně, jimiž jarního času potoky tekou. Tam též vidíme břízových lesů, a mláz dokazuje, že se lesy šíří. Na jiných místech roste vrboví a u Omska mnoho topolů (An. 1842: 62).

Dalšími cestovateli, jejichž zážitky byly v seriálu – jehož kompozice připomíná patchwork – tlumočeny, byl skotský cestovatel John Dundas Cochrane, který Rusko navštívil v letech 1820 až 1821, a francouzský diplomat Jean-Baptiste Barthélemy de Lesseps, účastník vědecké expedice z let 1787 až 1788. Zatímco v předchozím případě přechází vypravěč od jednoho ke druhému zdroji současně s novou kapitolou, nyní se v závěru cochraneovské kapitoly vytváří „nenápadný most“ k dalšímu použitému materiálu vznikajícímu ovšem o více jak třicet let dříve:

V Čarčeně dělalo mi to velké potěšení, se starým duchovním se sejíti, který za svých mladých let Koka, Klerka a Laperousa [James Cook, Edward Daniel Clarke, Jean-François de La Pérouse] viděl. [...] (An. 1842: 203).

[...] Leseps, kterýž Laperousa jakožto ruský tlumočník doprovázel a v Kamčatce zůstal, navrátil se po pevné zemi roku 1787 do Evropy. Leseps odejel z Petropavlovskaja dne 7. října, dojel až do Bolšereska a musil tam až do 27. ledna 1788 zůstat. Toho dne cestoval k severu skrz Milkovou ves (Milkovaia Derevna), ve které pouze ruští osadníci bydleli, jichž tam vláda roku 1743 poslala. „Jejich byty jeví,“ dí cestovatel, „dobrý stav, jež pěstování dobytka děkují. Oni sejí žito a ječmen. Zima byla tak prudká, že jsem si obličej oznobil; já jsem si ho třel sněhem, a kromě nepatrného pálení nemělo to nižádné následky.“ Dolení Kamčatsko jest toliko hromada domů, nad nimiž tři věže strmí. To bylo hlavní město Kamčatky. Leseps navrátil se do vnitř země, viděl moře u Kaludi a z daleka Karaž u břehu. Pro velikou mlhu nemohl na moři daleko viděti, a tamzemci řekli mu, že jest moře na třicet mil od břehu zamrzlé. Pro velikou chumelici musili jsme se u lesa zastaviti. Kamčadalové vyhrabali jámu do sněhu, který tam nejméně šest stěvíců ležel, jiní přinášeli dříví, a než jsme se nadáli, hořel oheň v jámě a nad ním visel kotel. Kus masa a několik pinet kořalky posilnili náš lid. V noci lehnuv jsem si do mých saní. Můj lid vyhrabal si prostranné místo, přikryl ho větvemi a za malou chvíli spalo všecko. Psi zůstali jak obyčejně na sněhu (An. 1842: 210).

Výsledkem je popularizační text, který poskytuje soustředěný pohled na oblast Sibíře a ilustruje její postupné objevování pro západního čtenáře, zároveň na něj

ovšem neklade – na rozdíl od některých výchozích textů (srov. Ledebour; Erman) – specifické odborné nároky. O úspěšnosti této strategie stejně jako o hladu po informacích z této části světa sice svědčí překlady knihy, zároveň je však nesnadné si představit, jak mohlo být Rusko díky ní vnímáno – nejspíš jako země vymykající se evropským měřítkům svou velikostí, teprve počátečním podmaňováním si přírody a s tím související obtížností života. Převážně přírodovědný a etnografický charakter většiny pramenů oslaboval, či přímo vylučoval soustředěné posuzování ruského politického a společenského života, ať už by bylo obdivné nebo kritické. K podstatě sledovaných jevů ale neumožňovaly proniknout ani texty vyznačující se cestovatelskou všetečností – dozvím se sice, že osadníci byli do obce Milkova poslání vládou, ale už nikoliv, proč se tak stalo a zda to bylo v souladu s jejich vůlí, utajeny zůstávají vztahy v rodině i obci atp. Na druhé straně to, co nejvíce postrádám, zřejmě vedlo k bezproblémovému akceptování textu rakouskou cenzurou. Hlavní význam *Nástinů* spočívá v možnosti jejich srovnání s prvními autenticky českými reflexemi Sibíře.

Cestování Michala Kotlera (1842-43)

Kotlerův druhý cestopis vznikl na základě cesty, která trvala od února 1841 do března 1842.⁹ Text otiskovaný v Muzejníku měl podobu dopisů, zabíral celkem sto dvacet stran a uváděl jej adresát listů a nejspíše i redaktor publikovaného textu Antonín Marek, Kotlerův strýc. Ten také nastínil složité okolnosti cesty a jako důvod otisknutí uvedl snahu rozšířit české povědomí o sibiřských národech a krajinách. V prvním listu je zachycena cesta z Markovy Libuně (13. února) do Jenisejska, kam cestovatel dorazil 25. dubna, a jeho působení zde do 13. června,¹⁰ ve druhém dopise Kotler shrnuje zkušenosti z více jak dvouměsíčního prospektorského putování v tajze (do 21. srpna) a administrování výsledků,¹¹ třetí a poslední dopis začíná Kotler psát 23. září (současně s odesláním předchozího) a popisuje v něm zbytek pobytu v Jenisejsku

9 Zajímavě se postupné akceptování ruských reálií odráží v zapisování dat: od 27. března uvádí rovněž číslování podle juliánského kalendáře, v němž se odečítá dvanáct dnů, na druhém místě, tj. 27/15, od 23. dubna jej již staví na první místo, tj. 11/23.

10 Itinerář Kotlerovy cesty respektuje použité názvy včetně autorových doplnění v oblých závorkách: 1. list – Libuň, Landshut, Svidnice, Vratislav, Lešno, Poznaň, Bydhoš (Bromberg), Tčevo (Dürschau), Elblong (Elbling), Kralovec (Königsberg), Tilže (Tilsit), Taurogen, Mitava, Riga, Dorpat [Tartu], Narva, Jamburk, Strelno [rovněž Střelno], Petrohrad, Tver, Moskva, Pokrov, Vladimír [rovněž Vladimír], Murom, Aleškov, Nižní Novgodord, Svjažsko, Kazáň, Milotsk, Bolšekylmetk, Muky-kaksin, Malmi, Perm, Kungur, Jekaterinoburk, Katanov, Kruta, Tjukalinsk, Murašev, Terunk, Pokrovská, Antoškyno, Kajinsk, Sektinská, Kolivan, Tomsk, Taruntajevsk, Išimo, Kolčensk, Tižinská, Krásnořečinsk, Ačinsk, Neibrin, Zaleděgov, Krasnojarsko, Starčov, Doubravice, Kosmonosk, Mokružna, Kazačinsk, Karyjina, Maklakovo, Jenisejsk.

11 2. list – Ančiferom, Nazimov, Ostjacká derevna.

a následnou cestu zpět do Čech.¹² Návrat zahájil 12. října 1841, přičemž posledním datovaným místem byl Berlín navštívený 16. března 1842.

Cestopis jako (auto)reflexivní žánr zprostředkovává svět z perspektivy autora, co nepokládá za hodné zapsání, proto pro čtenáře neexistuje. I to zaznamenané má však jen omezenou výpovědní hodnotu. Během jedné z přestávek na cestě Kotlera například zaujalo, jak zručně u Visly řežou borovicové klády, což si prý poznamenal po návratu do svého bytu (nejspíše do cestovního deníku). Kromě poznatku o autorově technickém založení se z pasáže dozvídáme, jak mohly vypadat chvíle oddechu během dálkových cest, nicméně informace, že se v určitém místě zpracovává dřevo, působí banálně. Pokud ji ovšem vztáhneme k postřehům prezentovaným o několik řádků zpět, můžeme v ní spatřovat jednu z epizod zápasu člověka s přírodou: „Pohled na Chlumno (Kulm) a Grudzonž (Graudenz) a na mnohé jiné pobřežní výstavy jest dosti hezký. Pahorky jsou okrášleny hustým borovým, a jak mně jeden jistý tamější šlechtic svědčil, táhnou se tyto veliké lesy daleko k západu, a slynou množstvím zdržujících se v nich vlků; hejno těch vlků prý ovčinec přepadlo, a v něm 430 kusů roztrhalo.“ (Kotler 1842: 135). Libé vnímání krajiny je narušeno představou ohrožení (hospodaření) nebezpečnými šelmami, zatímco zpracování „silných borových klád“ není s uvedeným estetickým dojmem v rozporu, neboť vyvolává autorův zájem, ba obdiv. Během navazující jízdy saněmi z Rigy si cestovatel na vlky, kteří v noci údajně přebíhají přes cestu, dokonce nachystal pistole, viděl prý

12 3. list – Jenisejsk, Maklakova, Obalokova, Kargina, Leděšova, Kazačinskor, Mokrušno, Bobrovka, Talovka, Maloj Kanlat, Vrchní Barlat, Šila, Taskyn, Starco, Krásnojarsk, Zaledějov, Malý Kenuňk, Neibrin, Bolšoj Kenuňk na Kozulsku, Černá řeka, Ačinsk, Selo Krasnorěčinské, Bohotol, Itat, Tižim, Suslava, Kiju, Padělník, Birikuls, Počitanka, Kulina, Išim, Turuntajeva, Chalděva, Smjušky, Tomsk, Kaltaj, Varuchina, Proskokova, Dalatno, Ajaš, Tašeruno, Dobrovina, Orský bor, Koliman, Triskyna, Krutileska, Avčínikova, Šektinskaja, Gitkulskoje, Kurgatska dúbava, Kurgatský farpost, Karagan, Ubinskaj volost, Kalmokovej, Psipovy polky, Kajinskova (město), Kamenova, Antušková, Pokrovskaja, Turunku neb Turumov, Cholopugova, selo Sparskago, Vosnosenka, Chlochova [rovněž Chocholov] nebo Kamišlova, Muraši, Rezana, Kopiova, Pustinja mogilnaja [rovněž Mogilná], Jugali, Cerno ozerom Sargatka sibirská, Sargatka, Boženova, Nagibinoj, Polovinka, Tukulinsk, Kalamakova, Krutaja (u jezera), Orlovskaja, Kamišenska, Obatskaja za řekou Išim, Tušnologova, Borovaja, Bezrukova, Karasuls, Gološmanova na řece Jemets, Uš' Laminbská, Omutinskaja, Zimovje vogajskoje, Nová Zaimskaja, závod Ukovskoj volost, Jugomžkaja, Myninoj, Izeťskaja na Izetě, Mostovka, Tiršunskaja, Ičkinské jurty, Maslanka, Šadrin (město pěkné), Zamorajevi, Dalamtova (s klášterem) Katajičkov (se dvěma pěknými kostely), Kalcedonskaja, Kamenský závod, Pokrovskaja, Luginova, Kosuliny, Ekaterinoburk, Rešedskoj, závod Lilimbojevskoj na řece Casové, Girgišanskaj, Klinova, Biserď, Ačitska, Bykovskoj, Klučí, Morgunovskaja, Knugur město, Platesny, Tasimky, Perm, Poludenoska [dále Poludenask], Dubrovskoj na řece Ořar, Sotnova Permska, Klemokoj, Arikova, Zjurinskaj počinek, Zatči, selo Uzisko, Selta, Kožil, Sjumsimožginskaj, Mukikaksis, Kilves [rovněž Kilmes], Mamluny město [rovněž Mamlus], Jandov, Jandova, Korudovanskaj, Metaskumalče, Čiguška, Kazaň, Kuzemeťova, Svjazky, Těrlema, Akajena, Košky, Piťurina, Čabaksari, maloj Sundir, Vilatovrag (vrch votjacky vrag), Bělovatý, Jemarkaž, Vasili [rovněž Vasilí] Sulský, Čuguny, Stašika, Liskova, Letnivo, Polanas, Volokši, Ikrisny, Nižný Novgorod, Aleškov, Krasnov, Slobodiště, Pavlovskaja, Vladimír, Lipny, Vunkyl, Moskva, Petrohrad, Střelno, Riga, Královec, Berlín, Lipsko, Drážďany, břehy Jizery. Bez porovnání s autografem nelze říci, kdy jsou odlišné podoby názvů dílem autora a kdy nedbalostí redakce.

ale jen jejich stopy. Vyjádřím-li váhu Kotlerových sdělení schematicky, je třeba chápat je tak, že alespoň jeden současník viděl to či ono právě takto, nebo – v přítomné rovině – alespoň jeden čtenář takto rozuměl jeho sdělením. Z mého pohledu je totiž uvedená epizoda dokladem dobového pragmatismu, antropocentrismu a strachu z divočiny. Podobně nesnadné je z kusých záznamů vyčíst Kotlerův vztah k různým národnostem, k nimž patřili jeho spolucestující:

Mně přišlo sedět se starým ruským kupcem, který jen jikru jedl, kořalku pil a spal. Za mnou v přehradě seděl polský Žid z Vilny a rýžský kupec Kebl, oba hovorní lidé, a se mnou v malé chvíli seznámeni; na druhých saních seděly samé ženské, a s těmi, jak říkají Rusové, mnoho toľku (řečí) nebylo [...] (Kotler 1842: 137).

Nevíme, jak se bavili, o čem, ani proč některým nebylo do řeči. Přijíždějí-li po namáhavé cestě do Petrohradu, kde je vítá kontrola, nedozvídáme se o městě víc než ryze praktické informace, svědčící na jedné straně o srdečnosti těch, které Kotler navštívil, na druhé o komplikovanosti podnikatelských jednání, neboť nic jiného zde autor buď nezažil, neviděl, nebo nezaznamenal. Čtenáře cestopisu podobně nepotěší ani krátká partie věnovaná Moskvě a výjezdu z ní. Teprve noční příjezd do Vladimíru pisateli připomene, že se právě v těchto místech v roce 1612 ruští šlechtici sbírali do boje proti Polákům, a vyvolá v něm vzpomínku na dřívější návštěvu města ležícího na kopci, obklopeného náspy a višňovými sady a řeku Kljazmu tekoucími rozlehlými loukami, zatímco nyní je vidět pouze sníh. Trampoty i občasná radost jízdy, vracející se motiv Kotlerova nespolehlivého obchodního partnera, pušky, která mu přinesla převážně starosti, čas od času příhoda či událost vážící se k místu, jímž projíždí, vyplňují většinu textu. Srovnám-li jej ovšem s *Nástiny ze Sibirie*, zdá se mi, že díky soustředěnému pohledu jediného autora, jenž Rusko opakovaně navštívil, díky délce jeho pobytu, rozsahu cestopisu i znalosti Kotlerova životopisu, mi *Cestování* poskytuje mnohem plastičtější a přesvědčivější obraz země.

Jako příklad partie, která pro mě představuje to zajímavější – sice popis poprvé navštíveného města, dojem z obyvatel i autorskou snahu využít ruských výrazů k dosažení autentičnosti zážitku, pro Středoevropana nepochybně exotického, uveďme popis Kazaně:

Město Kazaň jest ouhledné, pěkné, čisté, ani sem si ho tak pořádné nepředstavoval. Abych si město lépe prohlédl, najal sem fiakera (izvozčika), neboť i tuto jsou zřízení, a projížděl ulice hlavní. Ulice jsou rovné a široké, domy od kamene, kostely vysoké; univerzita stavitelsky vkusně ozdobená sloupením a pěknou fasádou, proti ní stojí klinika, něco dále za tím divadlo posud dřevěné. Kromě toho jsou zde 2 gymnázia, kláštery, ústavy atd. V Kazani bydlí také mnoho Tatarů. Jeda městem potkám Tatara vezoucího sličně oblečenou Tataruku – a že bylo právě místo osamělejší, obrátila ke mně svůj nezakuklený obličej – jako na důkaz, že ani zákazy Mahometovy nemohou překonati ženské casnosti

[všetečnosti, dle Jungmann 1835: 217], ač jinde se Tatarky přede mnou pečlivě ukrývaly. Můj hovorný izvozčík přišel za řečí na koně, vece, že v Moskvě pěknému koni říkají kazanka neb vjatskaja (rozumí se kobyla – neb lošad'), ale nejpěknější sluje kotelniča (opět městečko) (Kotler 1842: 260).

Srovnáme-li tento letný pohled s popisem Jenisejska, kde Kotler pobýval přes pět měsíců, pozorujeme markantní rozdíl ve výsledném dojmu. Autor zachycuje kontrast mezi vzhledem chrámů, symbolů ruské moci, a dojmem z míst, v nichž žijí a pohybují se obyvatelé města:

[...] Od řeky na město jest milé podívání. Právě tu na vysokém břehu jsou vystaveny kostely, kteréž v celosti podávají nádherný vid, neboť jsou od kamene, dosti vysoké, čistě obíleny, bílým neb zeleným pobity, majíce báně a kříže pozlacené. Ta čistota a jasnost kostelů jeví jakousi vlídnost a přívětivost, a ty zlaté báně a kříže bohatství. Však když zajde za kostely, jest předsudek ten tam, a člověk se vidí jako na veliké vsi, sotva napočíta 20 kamenných domů. Druhé jsou všecky bez podezdívky ode dřeva, a že každoročně povodní se zatápějí, jsou semotamo nakloněny, a kde měkčejší zem, do ní vtisknuty. Téměř ani jediného domu není rovného, ani vrat, ani plotů, ani kolu není rovného, a poněvadž kůlny na dvorách jsou kryty trhanicemi, tedy to velmi rozsochatě vyhlíží. Povodněmi město velmi trpí, stěny ohnivají, často pec s komínem dole podmoklým se řítí, a bídný měšťánek, nemaje na správu, opouští svůj příbytek a jde do nájmu. [...] Ulice jsou ovšem široké a rovné a dosti dlouhé, ale vesměs bez dlažby, a v čas deště hotovým kalíštěm. Když se dívám z povýšiny na městská stavení kromě kostelů, mám obraz zemětřesením rozvráceného města před sebou. [...] Než ačkoli ti dva tisícové městských domů [...] ve své zevnitřnosti [vzhledu] nesou obraz pustoty na sobě, ve své vnitřnosti jeví obraz úpravy (Kotler 1842: 283-284).

Jedinkrát si ve svém textu, a to ještě v souvislosti s narušováním statiky jenisejských domů, všimne bání (lázní), které jsou v každém z nich, a v souvislosti s nimi zmiňuje starodávnou – podle autora asijskou – touhu po čistotě vlastního domova. Stejně jako dříve při líčení Kazaně přechází Kotler i zde k dojmu z místních žen, které chodí na ulici zahalené, při setkání se odvracejí a nereagují na otázky, stejně plaché před cizinci jsou i doma, prý s výjimkou „večerních společností“. Kromě neděle je vidá chodit bosé a pod plachetkami nedoporučuje hledat „mnoho čistoty a ladného stroje“. Ani zdejší stravu prý nelze právě srovnávat s francouzskou: „Den jak den to samé šci, jen se k němu přisejpa a přilévá. Pečité bývá nepohledné – k němu se ti dá zelí, to je dobré, neb je nakládají jako okurky, hlavy na dvě rozpolivše a vařenou vodou spařivše. Preclíky se smetanou zadělané a upečené mají velmi smutný pohled“ (Kotler 1842: 285). Kritice vystavuje i nedostatek vzdělávacích institucí a řemeslníků, všeobecnou lenost a zároveň touhu oklamat a vydělat, náboženský fanatismus projevující se dobrovolnou kastrací, v tom všem vidí důkazy, že zde žijí potomci

vyvrženců z celé carské říše. Stejně se ovšem pohoršuje nad zde usedlým cizincem, přisedlím při soudním a policejním úřadě, který se falešným obviněním sedláka obohatil a vězně, svého komplice, naopak pustil na svobodu. Největší zklamání pro Kotlera ovšem znamenal obchodní parter, jehož přísliby jej na Sibiř přivedly a který jej – jak se nakonec ukázalo – jen provokoval k dalším investicím. Žádná z vyslaných zlatokopecských výprav se nevrátila s natolik dobrými výsledky, aby bylo možné vkládat do nich naději. Jelikož na Sibiři, která si tvrdostí nezačala s poměry pozdější zlaté horečky na Aljašce, bez prostředků nemůže přečkat zimu, rozhodne se k návratu. To, že mu podnikatelský neúspěch nenasadil protiruské klapky na oči, dokazuje při průjezdu Nižným Novgorodem, kde chválí vzestup architektury i vybavení města od doby, kdy jej před deseti lety navštívil poprvé. Čilé společenské aktivity realizuje také v Moskvě a Petrohradě, a poté co se mu – s nemalými výlohami – podaří dosáhnout podílnických práv na těžbu zlata, se vrací domů.

Důležitým prvkem zprostředkovávajícím (východo)českému čtenáři vzdálené reálie je jejich připodobňování k těm, které dobře zná. Např. údolí řeky Šašmy přirovnává k poříčí Jizery u Turnova, mj. proto, že „zde jest mnoho tatarských vesnic s mečetami podobnými našim staročeským kostelíkům“ (Kotler 1842: 260); šířka řeky Vjatky mu evokuje Labe u Brandýsa (Kotler 1842: 261); Ural se mu zdá v místech, kde jej překovávají, nečekaně nízký, jakoby se díval ze „silnice proti Sychrovu na podol Svijanskou“ (Kotler 1842: 261); průmyslové stavby při řece Čusové mu připomenou Libunské údolí od Turnova k Jičínu a v některých kopcích rozeznává Zebín a Veliš (Kotler 1842: 262); velikost řeky Kača poměruje Jizerou (Kotler 1842: 271); vrch západně od Krasnojarska vypadá jako Radobýl u Litoměřic, ovšem bez vinic a sadu na úpatí (Kotler 1842: 273); kdyby prý taková step jako v okolí Krasnojarska byla u nás, stavěly by se zde vesnice a dvory, jako je Doubravice nebo okolí Kosmonos (Kotler 1842: 275); v Jenisejsku zažije první máj a při pohledu na zdejší led a snůh se neubrání nostalgické vzpomínce na „rozvíjení celé přírody“ doma (Kotler 1842: 279); stejně tak mu den, na který připadá svátek sv. Jana Nepomuckého, připomene národní slavnost, sám si jde ovšem ve stejný čas zastřílet ze své české dvojky (Kotler 1842: 282); ulice, do nichž se vлил rozvodněný Jenisej, jsou „jedno Labe“ a loďek je na nich jako v Benátkách (Kotler 1842: 283); to, co by v Čechách nabízelo sto kupců, mají v Jenisejsku dva (Kotler 1842: 285); v říjnu je na Sibiři takový mráz jako v Čechách počátkem ledna (Kotler 1843: 266); okolí městských hradeb nad Volhou v Nižném Novgorodu se podobá pražským Chotkovým sadům, které jsou ale rozsáhlejší a krásnější (Kotler 1843: 276); tomu, kdo by chtěl srovnávat ruská a česká města, doporučuje zaměřit se na rozdíl mezi kupeckými a hostinskými dvory, jejichž ruskou podobu podrobně popisuje (Kotler 1843: 276-278, viz níže); českou stopu našel v moskevském divadle, totiž ceněného kapelního mistra Johanese, rodáka z Českých Budějovic, v německém klubu potkal známého z Turnova a dvě šikovné harfenistky z Březnice / Prienitz (Kotler 1843: 281), k českým kořenům se přiznává i petrohradský kníže Naryškyn (Kotler 1843: 283). Většina uvedených příměrů vede

ke zdůvěrnění těchto reálií, a dokonce i tam, kde se jedná o vytýčení rozdílů, jako např. v případě hospod, získává dosud neznámé obrysy, a mnohý čtenář díky tomu dostává chuť zažít autorem líčenou jinakost na vlastní kůži.

Kotler pečlivě zaznamenává proměny krajiny, vegetace a lidové architektury, sleduje, kdo a co v jednotlivých místech žije a jak se čemu říká: viz např. záznam promluv vozků lichotících koňům (Kotler 1842: 269); pojmenování koňů podle jejich srsti (Kotler 1842: 279); označení užívaná pro obyvatele různých sibiřských měst (Kotler 1842: 287); vzývání přízraku Černého Němce sibiřskými vozky, kdykoliv se cesta komplikuje (Kotler 1843: 263); humorná jazyková nedorozumění mezi cizinci a Rusy (Kotler 1843: 264–265).

Jestliže ho v Kazani a Jenisejsku zaujal vzhled tatarských žen, v Tomsku vstoupuje do tatarského domu, sleduje netradiční partnerské soužití, oblečení i podobu interiéru, zároveň ale nic nekomentuje, pouze popisuje, dobře si vědom přitažlivosti líčeného pro české oči:

Do Tomska nás vzal Tatar, u něhož jsem pobyl v příbytku, měl dvě ženy, jedna v přední světnici, mladší v zadní světnici s dětmi ostávala. Ode dveří asi 3 díly prostranství byla podlaha asi o stupeň vyšší kobercem pokladená. Ostatně žádného jiného nábytku. Ohniště čistě omazáno a obíleno. V prostředku zadělaný kotel. Žena měla jakési kalhoty, přes to tuniku, a nějaký vínek na hlavě. (Kotler 1842: 268)

Na zpáteční cestě navštíví a zachytí další příbytek:

Od Kazaně až k Čabaksary bydlí samí Čuvaši, národ tatarského plemene, ač vždy nižší vzdělanosti, než ostatní Tataři. Izbušky jsou nízké, tmavé a bez komínů, bez stropů, jen pod střechou. Zem hlíněna, okolo stěn běží vúkol kotce, snad podoba divanů. (Kotler 1843: 274)

Kotlerův text ožije i tehdy, kdykoliv se dostává k předmětu, kvůli němuž se vypravil na cestu, ať už jde o informace o nalezištích drahých kamenů, o provoz jeekatěrinburské „hranilné fabriky“, tj. brusírny nerostů, nebo o organizaci a výsledky zlatokopecských průzkumů. Mezi jeho záznamy ale nechybí ani výčet a charakteristika místních jídel (viz výše), měnící se ceny potravin, způsob hoštění nebo léčba zimnice převlékáním nemocného za strašidlo či předstíráním jeho smrti (Kotler 1842: 281–82), výhodný prodej chlupatých zubřích rohů jako suroviny pro čínskou medicínu (Kotler 1843: 266), recept na sibiřské šampaňské (Kotler 1843: 270), vzhled hostince a obřad pití čaje, jemuž věnuje soustředěnou pozornost:

Za příčinou výročních sjezdů ze všech stran světa, nalézají se v Nižném mnoho hostinců, a všechny téměř zřízeny jsou, aby nesly na době ráz komfortu. Svršky z drahého dříví, stkvostné divany a záclony, pokoje malované, podlahy fermežované, lustry, klece pěkné

pro oblíbené zpěváky, služebnictvo čistě oděné, ovšem podle ruského a tudy i starořec-kého kroje, košile přes spodky, a ubrousek na rameně, s otázkou uctivě pronesenou: „Čto ugodno?“ Tu se ozve host přicházející na čaj: „Na grivník čaju, na tri páry čaju“ neb „porci čaju“. Tu se opět táže: „So slivkami (se smetanou)?“ – Na to přinese úslužně nejprve posudy (nádoby), kávové čašky (číše), konvici s vodou vřelou (s kypětokem) a menší konvici s čajem. Jeden z hostů poleje čašky tou vodou a vyplákne, doleje čajník (neboť bývá vždy trochu nedolit), pak počne po trochu do každé čašky rozlévat čaj, přileje opět vody do čajníku, a opět rozlévá do čašek, a jeli hostů více, opětuje totéž po třetí. Nyní nejsou-li čašky plny, a čaj ještě barevný, tmavý (krěpok), aby bylo všudy stejně, doleje čašky vodou někdy více, někdy méně. Hosté pokrestivše (pokřičují) se, bradu si ohladí; vezme se kousek cukru, ukousne šťabec, naleje na dolní mísku (bludečku), a nese několika prsty slušně pojatou k ústům, a tu teprve odskráváním a cukru přikusováním čaj požívá. Tak to velí slušnost, komfort ruský. Pobízí-li druh druhu, neříká: Pej neb píte, nýbrž: „Požalste kušat“ neb „Zdelajte milost kušat“. – Na stole při čaji stojí slivník, do kterého se nedopitky, v nichž se vždy něco z čaje usedlo rmutného, slévají a čaška k novému nalití tudy očišťuje, i také přilitím vody a vypláknutím. – Přilévání vody k čaji nesmí se považovati za zbytečné, neboť na tom vyměřeném poměru vody s čajem záleží chutnost nápoje. Mnohý cizinec, nejsa toho povědom, myslí přilepšiti si, nechaje čaj bez vody; ale tehdáž bývá tak krutý, že ho žádným sladidlem olahoditi nelze. (Kotler 1843: 277-278)

Důvodem takto detailního popisu byl nepochybně nejen silný zážitek, ale i snaha představit čaj a nakládání s ním českému čtenáři – podle všeho byl totiž Kotler prvním, kdo u nás o čaji referoval z vlastní zkušenosti.¹³ V těchto i dalších oblastech tak jeho text obsahuje cenné kulturní a etnografické informace.

Opakovaně si např. všímá poselenců (vyhnanců) na Sibiř. O jejich osudu zprvu nepřemýšlí jinak, než že za jejich životní úroveň může pouze jejich pracovitost, takže někteří mají dům, pole i dobytek, zatímco jiní slouží u sedláků nebo taškaří. V Krasnojarsku mezi nimi shledává mnoho šikovných lidí, jelikož jde z větší části o vzdělance nebo polskou šlechtu poslanou do sibiřských měst. Jako polská se označuje i pravá strana Jeniseje. V Jenisejsku, poté co vylíčí zločinecké praktiky některých poselenců, dodává, že:

„[t]ato hana však nepadá na poselence politické. Všickni vůbec Poláci, co jich tu znám, jsou buď písari v sudebních místech, buď příkažčící v jiné službě, ale velmi hodni,

13 Poprvé se sice čaj (thé) objevuje v novočeské literatuře již v roce 1795 díky Antonínu Jaroslavu Puchmajerovi. Píseň jarní Milost Slečny je překladem textu Johanna Heinricha Vosse Frühlingslied eines gnädigen Fräuleins z roku 1775 a městská dívka si v ní stěžuje na venkovské poměry, protože se tam mj. ke snídani nepodává káva, čokoláda, a dokonce ani čaj. Další literární uplatnění našel motiv v Kollárově *Slávy dceři* z roku 1832 v sonetu počínajícím veršem „Z porcelánu bílá Nankinjského“ (Kollár 1832: č. 433), v němž rajský čaj a punč rozlévá do sličného nádobí čínskému a japonskému císaři právě Rus.

počestní lidé. Čekajíť toužebně na svatbu následníka Alexandra, doufajíce že jim milost přijde a svobodné navrácení při té příležitosti. [...] Právě v tom, co píšu, přišel ke mně P. Michal Ivanič Mašinský s velikou radostí mně oznámit, že všem politickým přestupníkům létající počtou jest ohlášena gosudarská milost. Toliko ještě není zvěstno v jakém obsahu.“ (Kotler 1842: 280-81).

Za zmínku mu stála také píseň ukrajinského poselence Aj, pod lesom, lesom, kterou jim zpíval při plavbě přes Jenisej (Kotler 1842: 288). Zároveň si ale Kotler nedělá iluze o jiných poselencích, z nichž někteří se z mírných stávají v opilosti zuřivými, a sám raději vyplatí dva z nich, aby je uchránil před bičováním za loupežné přepadení, jež mohlo skončit smrtí oloupeného. Jeden z nich, Twrdovský, později za ohrožování kozáckého oficíra nožem tomuto trestu přece neujde. Cestou zpět se potkává s početnými zástupy poselenců odsouzených na Sibiř: „Každé pondělí jest tu [tj. v Ekaterinoburku] viděti průhon poselenců. Dne 27/8 se jich opět vedl zástup; v předu šli těžší provinilci (katoržníci), pouta na nohách, s nimi jeli čtyři kozáci a pěší vojáci i jezdové; za nimi poselenci po šesti na železném prutě, posléz ženských asi 25, na saních familie děti, nemocné atd.“ (Kotler 1843: 271). Když se výpravě podařilo překročit zamrzlou řeku Kamu, narazili na břehu na zástup sputaných poselenců, mezi nimiž byl i vůdce lupičů od Vilna, a proto ostře hlídaných. Podle Kotlera by vláda udělala lépe, kdyby Sibiř osídlovala dobrovolníky a poselence místo nákladného stěhování napravovala mezi civilizovanými lidmi (Kotler 1843: 273). Mezi mnoha národy, které ho cestou zaujaly, figurují i Židé, kteří sice nejsou v těchto guberniích tolerováni, proto se dávají zapsat mezi křesťany (jsou pokřtěni a jedí prý i vepřové), ve všem ostatním, v řeči a v obchodu, ovšem Židy zůstávají a dokonce prý na svou víru obracejí i pravoslavné.

Poslední část cesty, z Rigy do Berlína a do vlasti, absolvuje Kotler vlakem. S tímto dopravním prostředkem je spojena poslední příhoda: vyprávěním o Sibiři natolik nadchne konduktéra, že dostane nabídku, aby jako člověk znalý jazyka, cesty i tamních poměrů vedl na ruský východ skupinu kolonistů, pravděpodobně příslušníků sekty mennonitů. „Než mé túžby táhly mne do milé české vlasti, a rychloletá stroju párá pomáhajíc jim, přenesla mne odtud přes braniborské planiny, přes Lipsko a Drážďany opět k břehům Jizery, před 15 měsíci opuštěným.“ (Kotler 1843: 285)

Rusko našlo v Kotlerovi pozorovatele bez předsudků. Jeho cílem nebylo oslavovat, případně zavrhnout to či ono, praktické povolání jej naučilo věcnosti a strízlivosti, takže čtenáře nechtěl šokovat, poučovat ani ovlivňovat jeho postoj k této zemi. Absence tendence ukazuje, že autorovo pero nejspíše vedla chuť vyprávět nejen o nejdělsí a nejnáročnější cestě, jakou zažil, ale i podělit se o zkušenosti – alespoň v českých podmínkách – výjimečné. Domácí čtenář v Kotlerovi zase získal inteligentního vyslance, ve kterém se snoubil zájem o svět se schopností s ním komunikovat, člověka se zralými názory, potřebnou odvahou a sebevědomím, ale také autora, jehož osobitost spočívá paradoxně možná právě v nedokončeném univerzitním

vzdělání. Díky tomu se totiž vyjadřuje přirozeným jazykem, nevytváří ani učený ani umělecký cestopis, píše o tom, co jej jako člověka a podnikatele zajímá, a ve výkladu si pomáhá tím, co dobře zná. *Cestování* tak podstatně doplňuje představu o dobovém vnímání Ruska, totiž o pohled aktivního obchodníka pohybujícího se mimo tradiční vědecko-literární diskurs.

Žánr (obrozenkého) cestopisu

V roce 1820, konkrétně v prvním vydání *Slovesnosti*, pojednává Josef Jungmann o cestopisu v rámci slohu (tj. stylu) dějepisného, jenž podle něj může mít podobu popisu nebo vyprávění. Prvním případem popisu je přírodopis, druhým zeměpis, jenž se dělí na přírodní (tj. fyzický), občanský či politický (tzv. krajinopis), na statistiku a na popsání cesty (putování, cestopis), které je „vystavení toho, co uvážliví pocestní sami na místě o lidech, obcích zkušením seznali“ (Jungmann 1820: LXXXIII). Cestopis se tedy podle Jungmanna věnuje skutečnému dění, základní literární metodou je popis, oblastí zájmu lidé a jejich sídla, podmínkou opuštění domova a vlastní pozorování. Ve třetím vydání této neobyčejně vlivné knihy se popis stává součástí tzv. předmětního slohu (což chápu jako styl založený na zpracování empirických poznatků), na rozdíl od tzv. učebního slohu (tj. výkladu) zaměřeného na různé racionální konstrukce. Cestopis zde již tvoří vedle přírodopisu, zeměpisu, národopisu a státopisu samostatnou kategorii a „obsahuje známosti, jakýchž putující sami o zemích a obyvatelích zahraničních nabývají“ (Jungmann 1846: 94). Cestopis se během národně emancipačního procesu osamostatnil a proměnil – podstatným se stává zprostředkování světa za našimi hranicemi. Mezi ilustrativní příklady cestopisů autor zařazuje Kollárův popis Benátek, úryvek ze Zapových *Cest a procházek po Halické zemi* a tzv. vyobrazení, tvořená depersonalizovaným popisem Niagarských vodopádů a Carského Sela (sic!), v případě solných dolů v polské Věličce pak jejich líčením z pozice návštěvníka. Anonymní texty převzaté z časopisů Česká včela a Světozor pravděpodobně zastupují množství nepůvodních článků, které v dobovém tisku tvořily převážnou část obrazu okolního světa.

Porovná-li Jungmannovy de facto stylistické postřehy se současnými definicemi,¹⁴ oceňuji jeho zdrženlivost, neboť zjišťuji, že čím méně usilují o univerzálnost,

14 Např. podle Anne Fuchs představuje tzv. Reiseliteratur takový písemný projev, jenž zpracovává zkušenost s cizím a prostřednictvím toho vyjadřuje vztah mezi „já“ a „světem“ (srov. Fuchs 593). Josef Peterka definuje cestopis podobně lakonicky („Próza zachycující průběh putování objevovaným zeměpisným prostorem.“), načež přechází k podstatnějším zjištěním: „Zatímco bedekr jako součást věcné literatury podává statický soubor informací o dané oblasti, cestopis je budován především na více či méně dynamické osnově jediného, konkrétního putování“ (Macura), které provází v různé míře tematizovaný **emotivní a poznávací zážitek** pisatele. Zakládá se na časoprostorové distanci od domova, připomenutého odjezdem a návratem. Přitom důležitější než napětí vznikající geografickou vzdáleností je **napětí kulturně civilizační**. Cestovatel obvykle vnímá a interpretuje cizí zemi

tím jsou použitelnější. Například chápání cestopisu jako beletristicko-naučného, popřípadě beletristicko-publicistického žánru (Kusáková 60; Davidová, David 25) je zcela na místě v případě Polákovy *Cesty do Itálie*, respektive Havlíčkových *Obrazů z Rus*, ovšem Kotlerovu *Cestování* zřetelně dominuje přístup jiný, totiž autoreflexivně-dokumentární, jelikož se jeho tvůrce nestylizuje ani do role umělce, ani učenice či novináře. Veronika Faktorová zkoumající obrozenou cestopisnou produkci patrně nejsoustavněji, potvrdila, že se i v rámci jednoho časopisu a ve stejné době setkávají zcela odlišné koncepce cestopisu a že „[r]ůzné způsoby cestopisných reprezentací ukazují žánr jako velmi difúzní, nevyhraněný útvar, v němž se prolínaly a který utvářely nejrůznější, často i protikladné diskursy“ (Faktorová 26). Tuto pestrost potvrzují i analyzované cestopisy reflektující zkušenosti z Ruska: osvícenské cestopisné poznámky ani první obrozená mystifikace od sebe nejsou časově nikterak vzdálené, pseudocestopis pouze imitující čtenářsky oblíbený žánr či zjednodušující kompilace několika odborně zaměřených cestopisů se ocitají vedle amatérské reportáže a osobitého podnikatelského cestopisu. Minimalistická teze, že cestopis je bytostně závislý na povaze cesty i cestovatele, kterou lze případ od případu rozvíjet a upřesňovat, není podle mě prohrou teorie, ale uznáním pestrosti světa a individuality každého cestovatele a cestopisce. Vracet se k těmto textům dává smysl mj. proto, že se jako historický pramen nabízejí radě vědních oborů. Fakt, že se během čtyř desetiletí (mezi osvícenci a Havlíčkem) našel pouze jediný cestovatel, který zažil Rusko na vlastní kůži, zároveň dokládá, jak málo Češi o Rusku věděli na základě zkušeností svých krajanů.

BIBLIOGRAFIE

Prameny

- An. „Cýsař Alexandr“. *Pražské noviny* 1 (1826). S. 3-4.
 An. [František Ladislav Čelakovský]. „Rusy“. *Pražské noviny* 92 (1835). Nestránkováno.
 An. „Wnitř ruské chalupy“. *Česká Wčela* 35 (1836a). S. 279-280.
 An. „Wýtah z cestopisu russkau rjssj“. *Česká Wčela* 35, 36 (1836b). S. 283-285, 292-293.

prostřednictvím zkušeností a kritérií své vlasti. Odtud často čerpá srovnání, konfrontace, osvětlující příklady.“ (Peterka 75). Vladimír Papoušek si navíc všímá, že alespoň v ideologizovaných cestopisech vítězí „neviditelné nad viditelným“: „Ono neviditelné [...] není nijakou esenciální vnitřní pravdou vyvěrající z podvědomí člověka nebo z jeho vnitřní autenticity. Toto neviditelné jsou fragmenty dobového diskursu, které se zarývají do lidské paměti, formují člověkovu přesvědčení a víru, aby se tyto fragmenty nakonec prodraly ven ve formě zdánlivě objektivních referencí o vnějším světě.“ (Papoušek 27). Zobecním-li autorovu myšlenku, docházím ke zdánlivě banálnímu závěru, že na cestě do značné míry vidím a následně literárně zaznamenávám pouze to, co chci nebo jsem schopen v daném okamžiku vidět.

- An. „Nástiny ze Sibirie“. *Česká Wčela* 14, 16, 51, 53, 63 (1842). S. 54-56, 62-63, 202-203, 210-211, 250.
- Cochrane, J. Dundas. *Fussreise durch Russland und die Sibirische Tartarey, und von den chinesischen Gränze nach dem Eismeer und nach Kamtschatka*. Wien: Kaulfuss und Krammer, 1826.
- Dobrowsky, J. *Literarische Nachrichten von einer auf Veranlassung der böhm. Gesellschaft der Wissenschaften in Jahre 1792 unternommenen. Reise nach Schweden und Russland*. Prag: J. G. Calve, 1796.
- Erman, Adolph. *Reise um die Erde durch Nord-Asien und die beiden Oceane* [...]. Berlin: G. Reimer, 1833.
- Ledebour, Carl Friedrich. *Reise durch das Altai-gebirge und die soongorische Kirgisien-steppe*. Berlin: G. Reimer, 1829 (1.), 1830 (2.).
- Eyriès, J. B. *Malerische Reise in Asien und Afrika. Eine allgemeine Uebersicht der alten und neuen Reisen, nach Ermann, Lesseps* [...] Leipzig: Baumgärtners Buchhandlung, 1841.
- H. „Ruské osady vojenské. Vyňatek z Renouardové cesty po Rusku“. *Květy české* 7, 8 (1834). S. 54-55, 62-63.
- W. H. [Václav Hanka]. „Petrohrad z lessenj Alexandrowa slaupu. Okružný obraz pana Lexy na kapucinském place“. *Květy* 46 (1836). S. 368.
- Holovac´kyj, Jakiv Fedorovyč. „Cesta po halické a uherské Rusi“. *Časopis českého Museum* 2, 3, 4 (1841). S. 183-223, 302-317, 423-437.
- Holovac´kyj, Jakiv Fedorovyč. „Cesta po halické a uherské Rusi“. *Časopis českého Museum* 1 (1842). S. 42-62.
- Kollár, Jan. *Slávy dcera*. Pešť: Trattner a Károli, 1832.
- Kollár, Jan. *Spisy Jana Kollára. Díl čtvrtý. Cestopis druhý a Paměti*. Praha: I. L. Kober, 1863.
- Kotler, Michal. „Cestowánj Michala Kotlera w ewropepgském Rusku a Sibirii“. *Časopis českého Museum* 1-4 (1842). S. 133-141, 259-288, 423-452, 526-551.
- Kotler, Michal. „Cestowánj Michala Kotlera w ewropepgském Rusku a Sibirii“. *Časopis českého Museum* 2 (1843). S. 259-285.
- Lesseps, Jean-Baptiste Barthélemy. *Reise durch Kamtschatka und Sibirien nach Frankreich. Magazin von merkwürdigen neuen Reisebeschreibungen*. Siebenter Band. Wien: F. A. Schrämbel, 1792.
- M. K-r. [Michal Kotler]. „Dopis Ruskem cestugjchjo Turnowana“. *Rozličnosti Pražských Nowin* 58 (1833). Nestránkováno.
- Puchmajer, Antonín Jaroslav. *Sebrání básní a zpěvů* 1. Praha: vl. n., 1795.
- Renouard, Léon de Bussierre. *Voyage en Russie: lettres écrites en 1829*. Paris – Strasbourg – Bruxelles: F. G. Levrault, 1834.
- Rulík, Jan. *Cesta z Mozkwy do Čjny, kterauž s Ruským wyslancem Jsbrandem, skrze kraginy Vstyku, Syberyji, Taurisko, a Mongolskau Tartáryi sšastně vykonal Giřj z Drachowa, Cžech a Rytjř wznessený Léta Páně 1693*. Praha: vl. n., 1800.
- Sternberg, J. Graf von. *Reise von Moskau über Sofia nach Königsberg mit einer kurzen Beschreibung von Moskau nebst meteorologischen und mineralogischen Beobachtungen*. Berlin: [s. n.], 1793.
- Sternberg, Ioachim Grafen von. *Bemerkungen über Russland. Auf einer Reise gemacht im Jahre 1792 u. 93 mit statistischen und meteorologischen Tabellen*. [Dresden: Walther], 1794.
- Tomiček, Jan Slavomír. *Obrazy swěta čili popsání rozličných národů, jejich žiwota způsobů, obyčejů, mrawů atd., jakož i rozličných krajín na naší zemi*. Praha: K. Geřábková, 1847.
- Zap, Karel Vladislav. *Zrcadlo žiwota na východní Evropě. Svazek I*. Praha: J. B. Calve, 1843.

Literatura

- An. [Josef Jan Kořán] Michal Kotler. Světozor, č. 11-13 a 16 (1872). S. 126, 138, 147, 186.
- Beránková, Milena. *Dějiny československé žurnalistiky I. díl. Český periodický tisk do roku 1918*. Praha: Nakladatelství Novinář, 1981.
- Borovička, Michael. *Velké dějiny zemí Koruny české. Cestovatelství*. Praha: Paseka, 2010.
- Davidová Glogarová Jana, David Jaroslav. *Obrazy z cest do země sovětů. České cestopisy do sovětského Ruska a Sovětského svazu 1917-1968*. Brno, Ostrava: Host, Ostravská univerzita, 2017.
- Faktorová, Veronika. *Mezi poznáním a imaginací. Podoby obrozeného cestopisu*. Praha: Arsci, 2012.
- Fuchs, Anne. „Reiseliteratur“. *Handbuch der literarischen Gattungen*. Red. Dieter Lamping. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 2009. S. 593-600.
- Jelínek, Edvard. „*Rusové v Praze (1799-1813)*“. *Lumír* 12 (1878). S. 186-188.
- Jirásek, Josef. *Rusko a my. Studie vztahů československo-ruských od počátku 19. století do r. 1867*. Praha: Vesmír, 1929.
- Jireček, Josef. „Josef Linda. Studie historicko-literární“. *Osvěta* 11 (1879). S. 893-918.
- Jungmann, Josef. *Slownost aneb zbrjka příkladů s krátkým pagednáním o slohu*. Praha: Josefa Fetteerlowá z Wildenbrunu, 1820.
- Jungmann, Josef. *Slownjk česko-německý Josefa Jungmanna. Díl I. A-J*. Praha: Knjžecí arcibiskupská knihtiskárna, Josefa wdowa Fetterlowá, 1835.
- Jungmann, Josef. *Slownost aneb nauka o výmluwnosti básnické i řečnické se sbirkau příkladů newázané i wázané řeči*. Praha: Kronberg a Řiwnáč, 1846.
- Jungmann, Josef. *Historie literatury české aneb saustawný přehled spisů českých s kátkau historií národu, oswícení a jazyka*. Praha: F. Řiwnáč, 1849.
- Krejčí, Karel. „Havlíčkův pohled na Rusko“. *Cesta na Rus*. Karel Havlíček Borovský. Praha: ELK, 1947. S. 207-222.
- Kunský, Josef. *Čeští cestovatelé. Díl prvý*. Praha: Orbis, 1961. S. 216-220.
- Kusáková, Lenka. „Cestopis“. *Krásná próza raného obrození. Svazek 1. Studie*. L. Kusáková. Praha: Karolinum, 2003. S. 60-62.
- Macura, Vladimír. *Znamení zrodu a české sny*. Praha: Academia, 2015.
- Merzová, Radana. *Česko-ukrajinské jazykové a literární vztahy od konce 18. do poloviny 19. století (disertace)*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2012.
- Papoušek, Vladimír. „Viditelné, neviditelné a rétorika cestovatele.“ *Fenomén cestopisu v umění a literatuře střední Evropy*. Red. J. Hrabal. Olomouc: Univerzita Palackého, 2015. S. 18-28.
- Peterka, Josef. „Cestopis“. *Encyklopedie literárních žánrů*. Red. D. Mocná, J. Peterka a kol. Praha – Lito-myšl: Paseka, 2004. S. 75-83.
- Toegel, Miroslav. „Jiří z Dráchova a jeho cesta do Číny“. *Nový Orient* 15, č. 8 (1960). S. 186-188.